International Journal of Multidisciplinary Horizon

ISSN:3049-2017
IJMH 2026; 3(1): 01-03
© 2026 IJMH
www.themultijournal.com
Received: 10-12-2025
Accepted: 02-01-2026
Publish : 03-01-2026

श्रीनिवासुल.गोदा लक्ष्मी भगवती
शोधच्छात्रा,साहित्यविभागः,
राष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः,
तिरुपतिः

Correspondence:
श्रीनिवासुल.गोदा लक्ष्मी भगवती
शोधच्छात्रा,साहित्यविभागः,
राष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः,
तिरुपतिः

तरिकोण्डवेङ्गमाम्बायाः तेलुगुसाहित्ये श्रीनिवासविलासचम्पूकाव्यप्रभावः

श्रीनिवासुल.गोदा लक्ष्मी भगवती

कुञ्चिकापदानि : - श्रीनिवासविलासचम्पूः, तरिकोण्डवेङ्गमाम्बा, संस्कृतसाहित्यम्, तेलुगुसाहित्यम्, चम्पूकाव्यम्, भाषाप्रभावः

सङ्क्षेपः – श्रीनिवासविलासकाव्यमिति चम्पूकाव्यं संस्कृतभाषायां श्रीवेङ्कटेशस्य माहात्म्यस्य कथनात्मकमस्ति। तरिकोण्डवेङ्गमाम्बा इति तेलुगुभाषाकवयित्री अत्यन्तं प्रसिद्धा। सा च श्रीवेङ्कटेश्वर-माहात्म्यमिति ग्रन्थं प्रणिनिनाय। तञ्च ग्रन्थं श्रीनिविलासचम्पूकाव्यप्रभावेणैवारचयिदिति विशदयति लेखोऽयम्।

1.भारतदेशे, एवं विश्वे तेलुगुभाषायाः स्थानम् -

संस्कृतम्, तमिळ्, कन्नड, तेलुगु इति सर्वकारसम्मतप्राचीनभारतीयभाषाचतुष्टये व्यवहर्तृसंख्याधिक्य-वशादग्रासने सुस्थिरा भाषा तेलुगु एवेत्यत्र न कस्यापि वैमत्यम्। विश्वेऽस्मिन् दशकोट्यधिकाः जनाः मातृभाषात्वेन तेलुगुभाषां व्यवहरन्ति। तत्र अष्टकोटिसंख्याकाः भारतदेशस्थ आन्ध्रप्रदेश, तेलगाणराज्ययोः एव निवसन्ति। एवञ्च तेलुगुभाषा विश्वभाषासु षष्ठे स्थाने, भारतीयभाषासु द्वितीयस्थाने दक्षिणभारते प्रथमस्थाने च राराज्यते।

2.अमरवाणी त्रैलिङ्गन्ती दृष्टिपथमायाति -

सार्धसहस्रद्वयाब्दकालात्पूर्वमेव शासनादिपुरावस्तुप्रमाणैः तेलुगुभाषोलब्धिः निश्चिताऽस्ति। परं क्रीस्तोः परं एकादशशताब्दीयो नन्नय्यभट्टारकः आदिकविरित्याद्रियते। यो ह्यस्माभिर्वागनुशासनः कीर्त्यते। तेन श्रीमन्महाभारतस्यान्ध्रीकरणं विहितम्। परं कविनामुना गैर्वाण्यामेव मङ्गलाचरणं कृतम्। तथा हि-

श्रीवाणीगिरिजाश्चिराय दधतो वक्षोमुखांगेषु ये
लोकानां स्थितिमावहन्त्यविहतां स्त्रीपुंसयोगोद्भवाम्।
ते वेदत्रयमूर्तयस्त्रिपुरुषास्संपूजिता वस्सुरैः
भूयासुः पुरुषोत्तमाम्बुजभवश्रीकन्धराः श्रेयसे।। [1]

अनेनैव श्लोकेन शासनेतरस्थतेलुगुसाहित्यारम्भो जातः।

द्राविडभाषाकुटुम्बान्तःपातिन्यां तेलुगुभाषायां कथं वा कवयः आन्ध्राणां साहित्यं निर्मातुं संस्कृतैकशरणाः बभूवुः अथवा अमरवाणी त्रैलिङ्गन्ती दृष्टिपथमायातीत्यत्र कानिचन उदाहरणानि समुपस्थाप्यन्ते।

3.नन्नय्यभट्टारकस्य शरद्रात्रीणां वर्णनमिदमवधार्यताम् -

शारदरात्रुलुज्वल लसत्तर तारकहारपंक्तुल न्
जारुतरंबुलय्ये, विकसन्नवकैरवगन्धबन्धुरो-
दारसमीरसौरभमु दाल्वि, सुधांशुविकीर्यमाण क-
पूरपरागपांडुरुचिपूरमु लंबरपूरितंबुलै ।। [2]

4.श्रीनिवासचम्पूः

श्रीनिवासविलासचम्पूकारः श्रीवेङ्कटेशकविः क्री.श. 1705 तमवर्षीयः इति प्रामाणिकैः निश्चितोऽस्ति। अयं स्वग्रन्थे भगवतः श्रीनिवासस्य वैभवं भगवता वेदव्यासमहर्षिना प्रणीतं पुराण-समुदायगतश्रीनिवासस्य इतिवृत्तमनुसृत्यैव रचितवान्। अस्य प्रणा-लीमनुसृत्य तेलुगुसाहित्येऽपि श्रीनिवासप्रभोः विलासवर्णने कवयः कवयित्र्यश्च सम्प्रवृत्तात्याहो आश्चर्यम् ।

5.तरिकोण्डवेङ्कमाम्बायाः साहित्ये तस्य प्रभावः

परमभागवतोत्तमा श्रीनिवासभक्ताग्रगण्या श्रीमती तरिगोण्ड वेङ्कमाम्बा सुप्रसिद्धा तेलुगु कवयित्री तादृशसाहित्यनिर्माणे अग्र-गण्या अस्ति। तया महाभागया स्वकीये **श्रीवेङ्कटाचलमाहत्यमु** इत्याख्ये तेलुगुकाव्ये श्रीनिवासविलासचम्पूसरणिः आदृतास्ति। यथा– श्रीनिवासविलासचम्पूकारः पुराणवाङ्मयमनुसृत्य स्वग्रन्थे-तिवृत्तं निर्मितवान्, तथैवेयं कवयित्री क्रि.श.1840 वर्षसमीपवर्तिनी स्वकीये काव्ये प्रथम- द्वितीय– तृतीयाश्वासेषु वाराहपुराणनुसारं चतुर्थाश्वासे भविष्योत्तरपुराणानुसारं तथा – षष्ठाश्वासे पद्मपुरा-णानुसारं इतिवृत्तग्रथनमकरोत्।

6.कविस्तुतिः

सी। आदिकवीश्वरुंडैन वाल्मीकिकि
व्यासमौनिकिँ गाळिदासकविकि
नरयंग वरलब्ध मन्न माचार्युन
कांध्र भाषाकवित्वाब्यु लगुचुँ
दनरुनन्न यनु दिक्कनसोमयाजिकिँ
बोतराजुनकुनु नीतुलयिन
कवुलकुँ बंडिताग्रणुलकुँ बौराणि
कुलकु भक्तिनि म्रोक्किकोनुचु नेनु।
ते। वेंकटाचलमाहात्म्यविभवमुलनु
बद्यरीतिनि रचियिंचि भक्ति मेऱय
श्रीनिवासुनिपाद राजीवमुलकुँ
बोसँग नर्पिंतु मोक्षंबुँ बोंदुकोऱकु।
सी। पंडिताग्रणुलार प्रजलार यिपुडु ना
बालभाष कसूयपडक विनुँडु
तल्लिदंड्रुलु चिन्न पिल्ल लपल्कुल
कानंद मोंदेडुनट्ल यिंदु
मीरु नातप्पोप्पु लेरीतिगानैन
गेलि सेयक चित्तगिंपवलयु
नांध्र गीर्वाणमहाकृतु लुंडँगा
निप्पु डीकृति विन नेल यनक
ते। भक्ष्यमुलु मेक्कि यावलँ बच्चडियुनु
नंजुकोनिनविधंबुन नाप्रबंध
मालकिंतुरटंचुँ बेरास चेत
नेनु रचियिंतु दीनि मन्निंचि गनुँडु।[3]

एवं रीत्या पूर्वकवीन् वाल्मीक्यादीन् सम्प्रार्थ्य स्वग्रन्थे स्वाभिमतम् पुराणेभ्यः संगृह्य यथा श्रीनिवासविलासचम्पूग्रन्थकारः स्वग्रन्थं प्रणिनाय तथैवेयमपि स्वाभिमतं वस्तु विविधपुराणेभ्यः संगृह्य **श्रीवेङ्कटाचलमाहात्यमु** तेलुगुभाषायां श्रीवेङ्कटाचलस्य माहात्म्य-म् अधिकृत्य मोक्षार्थं सकलकाव्यगुणोपेतम् काव्यं प्रणिनाय।

सर्वज्ञुंडगुमद्गुरुं गोलिचि मश्रांतंबु सद्भक्तिचे
निर्वाणप्रदुँ औविनायकुनि वाणिन्वाडि तोल्लिंटि स
द्गीर्वाणंध्र कवींद्रुलं दलँचि यक्षीणात्मबोधोल्लस
त्पूर्वाचार्युल पाद पद्मयुगमुल् पूजिंतु निष्ठासिकिन्।।
सी। अनि यिष्टदेवता प्रार्थनं बोनरिंचि
वेङ्कँगोल्पेडु घन वेंकटाद्रि
माहात्म्यमुननु वराहपुराणंबु
मुप्पदियध्यायमुलनु दोलुत
मोनसि मूँडाश्वासमुलु चेसियावरा
हस्वामि कर्पिंचि यवल नेडँद
रहिनि भविष्योत्तरपुराणमुन श्रीनि
वासुविलासमु ल्वसुधयंदुँ।[4]

अत्र सर्वज्ञंडगुगु इत्यारभ्य प्रणीते पद्ये तोल्लिंटि स द्गीर्वाणंध्र कवींद्रुलं दलँचि इत्यनेन पूर्वतनान् सद्गीर्वाणान्द्रकवीन्द्रान् सस्मृत्य, अनि इष्टदेवतानाम् इतिपद्ये कियान् भागः वराहपुराणात् गृहीतः कति अध्यायेषु संगृहीतः इति विषयं उक्त्वा भविष्योत्तरपुराणात् गृहीतांशविषये लिखन्ती वेङ्कमाम्बा –

ते। ब्रजकुँ देलियंगँ देटगँ बद्यरीति
धृति रचिंतुनु दरिकुंड नृहरिकृपनु
दप्पुलुंडिनँ दग दिद्दि योप्पुगानु
चदुव नेंचेद बुधुलार सदयुलारा।[5]

श्रीनिवासुविलामुल्वसुधयंदुन् ब्रजकु देलियंग देटगपद्यरीति धृतिरचिंतुनु दरिकुंड नृहरिकृपनु इत्यत्र श्रीनिवासविलासमु इति श्रीवेङ्कटेशकवेः श्रीनिवासविलासकाव्यमेव स्मृतवती इति वक्तुं न कस्यापि संदेहो भवेत्।

अन्यदपि प्रमाणमस्ति। तस्याः वेङ्कमाम्बायाः इष्टम् दैवम् तदी-यग्रामे विराजमानः भगवान् श्रीन्नृसिंहः। तत्कृपयैव श्रीवेङ्कटाचल-माहात्यमु प्रणीतवती इत्यवोचत्। अतः इयम् न केवलं श्रीवे-ङ्कटेशकवेः श्रीनिवासविलासचम्पूकाव्यनाम श्रुतवती। तत् काव्यम् सम्यग्विलोक्य स्वाभिलषितरीत्या श्रीवेङ्कटेशकवेः प्रणालीं मनसि-निधायैव स्वकाव्यं प्रणीतवती इत्यत्र न कस्यापि वैमत्यम्।

भवसिन्धुपारगमने कवितामार्गप्रकाशनेऽपि मम।
मानवमृगराजगुरोः सेवोडुपतरणिसरणिमावहतु।।[6] इति।।

श्रीनिवासविलासचम्पूकारः गुरुवन्दनमाचरितवान्। अस्य गुरुः नरसिंहाख्यः वेङ्कटाचलमाहात्म्यमु कवयित्र्याः इष्टं दैवं नारसिंहः। एवं बहुषु विषयेषु स्वस्वग्रन्थनिर्माणे श्रीवेङ्कटेशकवेः तरिगोण्ड वेङ्कमाम्बायाः तौल्यमस्ति।

उपसंहारः

अत इदम् निश्चीयते यत् श्रीवेङ्कटेशकविकृतश्रीनिवासविलास-चम्पूकाव्यस्य तत्प्रणयणसमकालादेव लोकप्रियता समधिगता। अत एव इदमप्युन्नीयते यत् श्रीनिवासविलासचम्पूकाव्यस्य आन्ध्री-करणमपि कर्तुं कवयः समुद्यता आसन्। तादृशेषु कवयित्रीमणिरियं श्रीवेङ्कटाचलमाहात्यमु इत्याख्यं आन्ध्रमहाकाव्यं श्रीवेङ्कटेशकवेः श्रीनिवासविलासचम्पूकाव्यस्य अनुसृजनात्मकं प्रणीय धन्य-धन्याभवत्।

उपयुक्तग्रन्थसूची

1.काव्यमाला.33, श्रीनिवासविलासचम्पूः, निर्णयसागराख्ययन्त्रा-लयः, मुब्बाई.1933

2.श्रीनिवासविलासचम्पूः सम्पादिका डा.सि.ललिताराणी, राष्ट्रिय-संस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपतृः, 2010

3.श्री.वेङ्कटाचलमाहात्म्यम् – सम्पादकः – प्रो.एस्.बि.रघुनाथा-चार्यः, तिरुमलतिरुपतिदेवस्थानमम्, तिरुपतिः-1991.

4.श्रीवेङ्कटाचलमाहात्म्यमु- Published by V.Venkateswara Sastrulu of V.Ramaswamy Sastrulu & Sons, Madras – 1937.

5.श्रीमदान्ध्रमहाभारतमु – Published by Tirumala Tirupati Devasthanamu, Tirupati.

संदर्भ

1. श्रीमद् आन्ध्रमहाभारतमु आदिपर्व 1.1

2. श्रीमद् आन्ध्रमहाभारतमु, 4.श्लो.141

3. श्रीवेङ्कटाचलमाहात्म्यम्.पृ.सं.4-5

4. श्रीवेङ्कटाचलमाहात्म्यम्.पृ.सं.196

5. श्रीवेङ्कटाचलमाहात्म्यम्.पृ.सं.196

6. श्रीनिवासविलासचम्पूः उच्छवासः.1.श्लो.2